

Tuntematon sotilas, Tali-Ihantala ja kevään 1918 tulkinnot

MATTI HEIKKILÄ

Tätä kirjoitettaessa on kulunut tasan 90 vuotta siitä, kun kansalaissota eli vuoden 1918 sota käynnistyi varsinaisena sotana. Asia on ollut paljon esillä, ei kuitenkaan spontaanisti vaan lähinnä valtamedioiden nostamana. En itse näe mitään uusia käännteentekeviä tutkimustuloksia tai tulkintoja vuoden 1918 tapahtumista – toisin kuin esim. kesän 1944 kohdalla on asiainlaita. Silti keskustelua on virinnyt, nyt pääosin *sisällissodasta*, ei niinkään kansalaissodasta. Tämä on silti myönteinen asia – jos ei muuten, niin ainakin tiedon tason ylläpysymiseksi. Luulen niin, että nykyään valtaosalle akateemisestakin väestä tapahtumat Länkipohjasta Suinulaan ja Tampereelle ja edelleen Hennalasta Tammisaareen ovat epäselvää ja satunnaista sirpaletietoa. Useimmilla keskeisin ja myös ainoa ”lähde” on Väinö Linnan Pohjantähti-trilogia. Se on valitettavaa ennen muuta siksi, että tällöin melkein mikä tahansa huonosti dokumentoitu väite valkoisten tai punaisten bruteliteetista saattaa mennä totuutena läpi.

Oleellisilta osiltaan menneen tulkinta on tutkijoiden käsissä. Näin täytyy ollakin, mikäli käsitykset ja tulkinnot halutaan pohjata spekulatioiden sijasta näyttöihin. Tieteellisten näyttöjen rinnalla kansakunnan tajuntaa isoista asioista muovaa taide – elokuva, teatteri ja kaunokirjallisuus. Tällä tulkinnan sektorilla haluan lyhyesti tarkastella kahta viime ajan elokuvaa ja yh-

tä näytelmää. Näytelmä on Kristian Smedsin ohjaus Väinö Linnan romaanista *Tuntematon sotilas*. Elokuvat ovat Lauri Törhösen ohjaus *Raja 1918* sekä Åke Lindmanin ohjaus *Tali-Ihantala 1944*.

En henkilökohtaisesti hurmioitunut Smedsin Tuntemattomasta Kansallisteatterin suurella näyttämöllä. Kun kritiikkini esitän, olen samalla epävarma siitä, onko näytelmä arvioitava itsenäisenä uniikkina taideteoksena vai alkuperäistä käsikirjoitusta (romaanina) vasten. Oli niin tai näin, lähden siitä, että kaikilla näytelmän yksityiskohdilla on sanomansa, ainakin ohjaajan ajattelussa. En pitänyt näytelmän luonnottomasta meluamisesta. Yhtään vuorosanaa ei sanottu normaalilla volyyymilla. Kaikki oli maksimaalista, turkamaista huutoa, karjumista ja loputonta vittu-saatanaa. Jossakin määrin tämä oli alkuperäisromaanin linjan mukaista, mutta mielestäni raskaasti yliampuvaa. Voisi sanoa, että Smedsin tulkinta on maksimiinsa viety kuvaus sodan ihanteettomasta mieskulttuurista. Se on jota-kuinkin täydellinen vastakohta Lindmanin kuvauksille JR 61:n suomenruotsalaisista sotilaista, jotka samanaikaisesti keskustelivat hienostuneesti Platonin filosofiasta ja toimivat tehokkaan tappokoneen tavoin venäläispesäkkeitä vyöryttäessään (elokuva *Etulinjan edessä*). Tai siten joukko-osastojen välillä oli todellisia eroja.

Mielestäni Smedsin näytel-

mässä korostui herraviha enemmän kuin Linnan romaanissa, enkä nyt tarkoita suhtautumista luutnantti Lammioon. Lisäksi herravihaa toteutettiin yleisöä kosiskelevin konstein. Näytelmässä tehtiin myös eksplisiittisesti kytkentä *Täällä Pohjantähten alla* -romaanin maailmaan ja tapahtumiin tavalla, jota Linnan romaanissa ei ole. Näin tietysti siitä yksinkertaisesta syystä, että Linna kirjoitti Tuntemattoman ennen Pohjantähti-trilogiaansa. Koskelan Ville, jalkaväkijoukkueen johtaja, ei Tuntemattomassa rakentunut Jussin ja Akselin jatkumon päälle.

Paljon on keskusteltu näytelmän loppukohtauksesta, jossa merkittävä määrä nykyajan poliittisia, kulttuurisia ja talouselämän ikoneja ammuttiin. Tämän ratkaisun symboliikka ei auenut minulle. Ja olen sitä mieltä, että ratkaisua ei tule ohittaa sitä syvemmältä ymmärtämättä, kuten luulen useimpien katsojien tehneen. Kuinka niin Suomi on kuollut? Mitkä arvot ovat tyhjentyneet näiden teloitettaviksi valittujen henkilöiden myötä? Mitä tällä haluttiin sanoa?

Lauri Törhösen ohjaama *Raja 1918* -elokuva on luonnollisesti aivan toista maata ja myös tarkoitusta. Jo pelkästään silmäys käsikirjoittajien nimiin riittää vakuuttamaan elokuvan viiheteellisestä funktiosta.

Raja 1918 on kaunis elokuva. Miljöö, rajasilta, joki ja suomalaisen komendantin virkatalo ovat romanttisen kauniita, juuri sellaista rapistuvaa karjalais-

ta kulttuuria, jollaiseksi sen olemmekin. Tapahtumat ajoittuvat kansalaissodan päättymisen jälkeiseen aikaan, jolloin Venäjän tai paremminkin synnytystuskissaan olevan Neuvostoliiton raja saattoi olla kaaottista seutua. Minä katsojana liitin elokuvaan kolme kysymystä tai varausta. Ensiksikin, kuinka historiallisesti totta se on? Oliko raja auki kesällä 1918 niin, että bolševikkeja pakenevat Pietarin porvarit saattoivat massoitain vyöryä Suomeen? Hallittiinko pakolaistulvaa elokuvassa esitetyllä tavalla, perustamalla eräänlaisia keskitysleirejä? Toiseksi, kuinka uskottava oli vankeiden ratkaisu eli majoitustilojen syyttäminen ja kaaosta hyväksi käyttävä massapako, joka päättyi pakenevien mittavaan teurasrukseen? Ja vielä kolmanneksi, ihmettelin päähenkilöiden välisen romanttisen rakkaustarinan päälle liimattua luonnetta. Juuri tämä seikka luokitkaa elokuvan selkeästi romanttiseksi fiktioksi, jota vain taustoitetaan historiallisten tapahtumien vyöryllä. Ja juuri tämän tarinan ansiosta elokuva tavoittaa sen suuren yleisön, joka ei enempää tiedä kuin välitäkään tietää kansalaissodan ainutkertaisista vaiheista.

Suomessa on tehty paljon elokuvia, niin dokumentaarisia kuin fiktiivisiäkin, vuosien 1939–1945 sodista. Sen sijaan kansalaissota on elokuvantekijöille osoittautunut ylivoimaiseksi. Useimmilla lienee muistissaan vain Linnan *Täällä Pohjan-tähden alla* -filmatisointi. Tähän puutteeseen ei *Raja 1918* tuo miltään osin korjausta. Olkoonkin, että elokuvan väitetään perustuvan Jörn Donnerin esi-isän muistiinpanoihin.

Lindmanin uusin suurtyö *Tali-Ihantala 1944* on aivan oma

lukunsa suomalaisessa elokuvahistoriassa. Elokuvallisesti se on näennäisesti vailla juonta, useimpien katsojien kannalta uuvuttavan pitkävetäinen koelma enemmän tai vähemmän silmitöntä sotimista. Olen itse lukenut suuren määrän kesän 1944 tapahtumia kuvaavaa dokumentaarista kirjallisuutta ja myönnän, että Lindmanin elokuva aukeaa täysimääräisesti vain, jos tiedollisesti hallitsee tapahtumien kulun päivästä päivään ajalla 20.6.–10.7.1944. Jos ei Antti Tuurin käsikirjoituksen pohjalta tehty *Talvisota*-elokuva myynyt erityisen hyvin Suomen ulkopuolella, ei sitä senkään vertaa tee *Tali-Ihantala*.

Elokuvan erikoisuuksia on se, että sen rinnalle tai taustaksi on tuotettu samanniminen kirja ja kirjan kustantaja on Schildts Kustannus Oy (2007). Kirjoittaja on elokuvan taustasielu Stefan Forss, maanpuolustuskorkeakoulun dosentti ja UM:n tutkija. Ja kaiken huipuksi elokuvan toinen käsikirjoittaja ja kirjan esipuheen kirjoittaja on Benedict Zilliacus. On oikeasti kiinnostavaa, että uusimmat elokuvataiteelliset avaukset jatkosodan loppuvaiheisiin tulevat suomenruotsalaisen intelligentian suunnasta. Zilliacus näkee esipuheessaan kolme syytä tehdä tämä elokuva. Ensinnäkin kyseessä oli Pohjoismaiden suurin taistelu, jossa 30 suomalaispataljoonaa otti mittaa 150 neuvostopataljoonasta 12 x 18 kilometrin kokoisella alueella. Toiseksi taistelujen kokonaisuus sinänsä oli monimutkainen ja sille leimallista olivat venäläisten mahtavat panssarivoimat ja toisaalta suomalaisten ainutkertainen taito keskittää tykistön tulta rajattuihin kohteisiin. Kolmantena perusteena Zilliacus – ku-

ten niin monet muutkin – näkee, että tässä mammuttitaistelussa ratkaistiin Suomen kohtalo vapaana kansakuntana. Tässä mielessä on aivan perusteltua puhua ”torjuntavoitosta” (vrt. Virtanen 2008).

Itseeni ei *Tali-Ihantala 1944* tehnyt mitään musertavaa vaikutusta. Tunsin vanhastaan tapahtumien kulun. Ja toisaalta tästä mammuttioffensiivista on vaikeata kaivaa esiin yhtä johdonmukaista punaista lankaa. Taistelut tuntuvat vyöryvän edestakaisin vailla selkeää alkua ja loppua. Jossakin vaiheessa vain neuvostojoukkojen puhuti tuntui loppuvan – ehkä juuri siksi, että kilpajuoksu Berliiniin oli strategisesti monin verroin tärkeämpää. Esimerkiksi taistelu Viipurista yhden ainoa päivän, 20.6.1944, aikana on paljon koherentimpi ja elokuvan teon kannalta kiitollisempi aihe. Silti *Tali-Ihantala 1944* on tärkeä elokuva.

Käsitykseni akateemistenkaan suomalaisten jatkosotaa koskevasta tiedon tasosta ei ole kovin korkea. Mahtaako sitten tämän kaltainen elokuva lisätä tietoa tai tietoisuutta? Tuskinpa vain. Kannattaisiko elokuvaa esittää opetuksellisissa mielessä esimerkiksi peruskoulujen yläasteella, ikään kuin osana historian opetusta? Onko *Tali-Ihantala 1944* samassa määrin osa kanonisoitua totuutta kuin esimerkiksi Edvin Laineen ohjaus *Tunte mattomasta sotilaasta*? Pitäisi olla, mutta nähtäväksi jää.

Samalla tavoin olisi syytä miettiä vallitsevaa käsitystä vuoden 1918 tapahtumista. Viime vuosien aikana aihepiiristä on julkaistu verrattain paljon kirjallisuutta, myös tutkimukseen pohjautuvaa. Haluan mainita erityisesti Heikki Ylikankaan

Tie Tampereelle (1993, yhdeksäs painos 2004), Esko Salmisen *Päättymätön sota 1918* (2007) sekä Timo Malmin ja Ari Järvelän *Tampere tullessa 1918* (2008). Ylikangas osoitti, kuinka runsaasti aineistoa ja myös uutta tulkintaa oli 1990-luvun alussa saatavissa Tampereen taistelusta. Salminen puolestaan nostaa esille kysymyksen kansalaissodan tulkinnan yksipuolisuudesta; häntä mm. askarruttaa Väinö Linnan suunnaton menestys Pohjantähti-trilogian kohdalla. Oman näkemyksensä Salmisen näkemyksestä esittää mm. Juha Siltala tuoreessa Tieteessä tapah-

tuu -lehdessä (1/08). Malmin ja Järvelän teos puolestaan on eräänlainen ”Tie Tampereelta”; koko aineisto on tämän taistelun kokeneiden ihmisten subjektiivisia muisteluksia tutkimusfaktoilla kehystettyinä. Tekijät eivät ole ammattitutkijoita, vaan pikemminkin (tieto)kirjailijoita, joita yhdistävät nuoruus ja elämä Kalevankankaan mailla. Näiden(kin) miesten mukaan vuoden 1918 rintamat ovat nyt vahvasti väitöskirjan tekijöiden, kaunokirjailijoiden ja toimittajien muodostamia. Sodasta keskustellaan juuri nyt lähes päivittäin, siitä löytyy yhä uutta tie-

toa, ”mutta edelleen puuttuu yhteinen perusnäkemys” (Malmi & Järvelä 2008, 14).

Miksi kaikesta tällaisesta on paikallaan keskustella *Yhteiskuntapolitiikassa?* Ehkä juuri siksi, että ainakin yhden teoriaperinteen mukaan suomalainen sosiiaalipolitiikka, tai oikeammin taustukseen ja universaaleihin oikeuksiin pohjaava malli on saanut perustelunsa tarpeesta eliminoida luokkavastakohtaisuuksia. Ja lisäksi on aina kiinnostavaa tarkastella suurien yhteiskunnallisten murrosten selityksiä ja tulkintakehyksiä.

KIRJALLISUUS

FORSS, STEFAN & ZILLIACUS, BENEDICT: Tali-Ihantala 1944. Elokuva ja historia. Suom. Paula Autio. Helsinki: Schildts Kustannus Oy, 2007

MALMI, TIMO & JÄRVELÄ, ARI: Tampere tullessa 1918. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 2008

SALMINEN, ESKO: Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007. Helsinki: Edita Publishing Oy, 2007

SILTALA, JUHA: Esko Salmisen sisällissodan trauma. Tieteessä tapahtuu 26 (2008): 1, 52–55

VIRTANEN, MATTI: Kolmannen polven totuus. Yhteiskuntapolitiikka 73 (2008): 1, 102–104

YLIKANGAS, HEIKKI: Tie Tampereelle. Helsinki: WSOY, 1993.

ELOKUVAT

Etulinjan edessä. Ohjaus Åke Lindman, käsikirjoitus Stefan Forss & Benedict Zilliacus. Åke Lindman Film Production Oy 2004

Raja 1918. Ohjaus Lauri Törhönen, käsikirjoitus Aleksis Bardy. Border Productions 2007

Tali-Ihantala 1944. Ohjaus Åke

Lindman & Sakari Kirjavainen, käsikirjoitus Stefan Forss, Benedict Zilliacus & Esko Salervo. Åke Lindman Film Production Oy 2007

Talvisota. Ohjaus Pekka Parikka, käsikirjoitus Antti Tuuri & Pekka Parikka. National-Filmi Oy 1989

Täällä Pohjantähden alla. Ohjaus Edvin Laine, käsikirjoitus Matti Kassila, Edvin Laine, Väinö Linna & Juha Nevalainen. Fenada-Filmi 1968.